

दलित र गैरदलित बीचको सामाजिक सम्बन्ध परिवर्तनमा
'समग्र विकास सेवा केन्द्र'को भूमिका
(सिरहा जिल्लाको गोविन्दपुर र सितापुर गाविसमा गरिएको एक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तहको
उपाधि प्राप्तिको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
लेखनाथ पोखरेल
त्रि.वि. दर्ता नं.६-२-४६०-१०-२००४
रोल नं.८४
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल

२०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र
केन्द्रिय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र मानवशास्त्र केन्द्रिय विभागबाट समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पुरा गर्ने प्रयोजनको लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा लेखनाथ पोखरेलले “दलित र गैरदलित बिचको सामाजिक सम्बन्ध परिवर्तनमा समग्र विकास सेवा केन्द्रको भूमिका” विषयमा समाजशास्त्रीय अध्ययन गरी शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । तसर्थ म उहाँको शोधकार्यलाई अन्तिम मुल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

डा. कृष्ण बहादुर भट्टचन

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय

विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

कीर्तिपुर

मिति : २०६८/०३/

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र
केन्द्रिय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र मानवशास्त्र केन्द्रिय विभागबाट समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पुरा गर्ने प्रयोजनको लागि तयार पारिएको “दलित र गैरदलित बिचको सामाजिक सम्बन्ध परिवर्तनमा समग्र विकास सेवा केन्द्रको भूमिका” नामक शोधपत्र उक्त उपाधी प्राप्तीको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृत गरिन्छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

प्रा.डा. ओम गुरुङ्

(विभागीय प्रमुख)

.....

डम्बर चेम्जोङ्

(बाह्य परीक्षक)

.....

डा. कृष्ण बहादुर भट्टचन

(शोध निर्देशक)

.....

मिति : २०६८/०४/

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत 'दलित र गैरदलितबिचको सामाजिक सम्बन्ध परिवर्तनमा समग्र विकास सेवा केन्द्रको भूमिका' शीर्षकको शोधपत्रको प्रस्तावना कार्यदेखि अन्तसम्म आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक निर्देशन, सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नु हुने समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभागका प्राध्यापक डा. कृष्ण बहादुर भट्टचन प्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धान गर्ने अवसर दिनु हुने विभागीय प्रमुख डा. ओम गुरुङ ज्युप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै वाह्य परिक्षकका रूपमा रहि मेरो शोधपत्रलाई पुर्णता प्रदान गर्न सहयोग गर्ने प्राध्यापक डम्बर चेम्जोङ्ग प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । समय समयमा सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नु हुने विभागका सम्पूर्ण प्राध्यापक हरु प्रति आभारी छु ।

यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा अनुसन्धान कार्यको लागि सहयोग गर्नु भएकोमा समग्र विकास सेवा केन्द्रका निर्देशक डोर नाथ न्यौपाने, क्षेत्रिया कार्यालय लहानका संयोजक दुर्गा महतो तथा समग्र विकास सेवा केन्द्रका सम्पूर्ण कर्मचारीहरु प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । साथै आवश्यक सूचनाहरु उपलब्ध गराई सहयोग पत्याउनु हुने सितापुर र गोविन्दपुर गाविस सचिव हरु क्रमसः विवेक चन्द्र कार्की, राम विलास महतो तथा सम्पूर्ण समुदायमा धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु साथै कार्यक्रम सहयोगीहरु चन्द्रदेव राम, शिवदेव सदा, अशोक स्मेलअलि, अरुणा चौधरी लगायत सम्पूर्ण सहयोगीहरु प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौ ।

भौतिक तथा आर्थिक सहयोग गरी उच्चशिक्षा सम्म पढ्ने अवसर मिलाई दिनु हुने आदरणीय अभिभावक फणिन्द्र पोखरेल, दुर्गा पोखरेल, डा. डिल्ली पोखरेल, गंगा पोखरेल तथा सम्पूर्ण परिवार प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी शोधपत्र लेखन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने सहपाठी मित्रहरु खगेन्द्र पौडेल, टंक मणी पौडेल, विपिन अधिकारी, बालकृष्ण पौडेल लगायत सम्पूर्ण मित्रहरु, सगै कोठामा बस्ने भाई इश्वर भट्टराई र मित्र प्रकाश संयोग प्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रलाई शुद्धताका साथ टाइपिड गरी सहयोग गरी दिनु हुने मित्रहरु जङ्ग थापामगर, सपना गुरुङ र लुना उप्रेती प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

लेखनाथपोखरेल

त्रिभुवनविश्वविद्यालय,
कीर्तिपुरकाठमाण्डौं, नेपाल

विषयसूची

सिफारिस पत्र	
स्वीकृतिपत्र	
शुभकामना पत्र	
कृतज्ञता ज्ञापन	
तालिकाहरुको सूची	
विषय सूचि	
सङ्क्षिप्त शब्द सूची	
अध्याय- एक : परिचय	१-१०
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.१.१ सामाजिक परिवार	४
१.१.२ सामुदायिक संगठन	५
१.१.३ गैरसरकारी संस्था निर्देशित विकास अवधारणा	६
१.२ समस्याको कथन	७
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	९
१.४ अध्ययनको महत्व	९
अध्याय-दुई : सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन	११-२१
२.१ पृष्ठभूमी	११
२.१.१ संरचनात्मक प्रकार्यवाद	१२
२.२ अनुभवसिद्ध साहित्यको समीक्षा	१३
अध्याय- तीन : अनुसन्धान विधि	२२-२६
३.१ पृष्ठभूमी	२२

३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनौट	२२
३.३ अनुसन्धान ढाँचा	२३
३.४ नमूना छनौट प्रकृया	२३
३.५ सूचनाको प्रकृति र स्रोत	२३
३.६ सूचना संकलनको तरिका	२४
३.६.१ प्रश्नावली	२४
३.६.२ अन्तरवार्ता	२४
३.६.३ सामुहिक छलफल	२४
३.७ तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण	२४
३.८ अनुसन्धान प्रकृया र अनुभव	२५
३.९ अध्ययनको सीमा	२५
अध्याय - चार : अध्ययन क्षेत्रको परिचय	२७-३०
४.१ अध्ययन क्षेत्रको सामान्य परिचय	२७
४.१.१ सिरहा जिल्ला	२७
४.१.२ गोविन्दपुर गाविस	२७
४.१.३ गोविन्दपुर गाविसमा जातिगत बनावट	२८
४.१.४ गोविन्दपुर गाविसको शैक्षिक अवस्था	२८
४.२ सितापुर गाविसको परिचय	२९
४.२.१ सितापुर गाविसको जातिगत बनावट	३०
अध्याय - पाँच: समग्र विकास सेवा केन्द्र र ग्रामिण समुदाय बिच सम्बन्ध	३१-४६
५.१ समग्र विकास सेवा केन्द्रको परिचय	३१
५.२ सामाजिक परिवार	३२
५.३ सामाजिक परिवारको उद्देश्य	३३

५.४ सामाजिक परिवारले समुदायका जातीय सम्बन्ध परिवर्तनमापारेको प्रभाव	३३
५.४.१ शैक्षिक परिवर्तन सम्बन्धि धारणा	३४
५.४.२ जातीय छुवाछुत भेदभावको स्थिति प्रति धारणा	३५
५.४.३ सामुदायिक पारस्परिकता, एकता तथा द्वन्द्वको स्थिति	३९
५.४.४ अन्य सामाजिक विकास	३९
५.४.५ लैङ्गिक सम्बन्ध माआएको परिवर्तन	४०
५.५ सामाजिक परिवारका मूल्य र मान्यताहरू	४१
५.६ अध्ययन क्षेत्रमा सा.प.को उत्पत्ति र गठन प्रक्रिया	४४
५.७ सामाजिक परिवारका सदस्यहरूको काम, कर्तव्य र अधिकार	४५
अध्याय - छ : सिरहा जिल्लामा रहेका सामाजिक परिवारको अवस्था	४७-५१
६.१ सामाजिक परिवार प्रति जनताको धारणा	४८
६.२ सामाजिक परिवारको वर्तमान अवस्था	४९
अध्याय - सात : सारसंक्षेप र निष्कर्ष	५२-
७.१ सार संक्षेप	५२
७.२ निष्कर्ष	५३
सन्दर्भग्रन्थ सूची	५५
अनुसूची	
अनुसन्धानका लागि गविसको अनुमति पत्र	
अनुसन्धानका क्रममा लिइएका फोटोहरू	